

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ У ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

Трояновська Марія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
ORCID ID: 0009-0009-6804-2665
ResearcherID: GPX-3165-2022
Scopus-Author ID: 57195972341

У статті здійснено теоретичне обґрунтування особливостей емоційно-вольової сфери школярів з порушенням слуху в умовах сучасного освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей з порушенням слуху, які навчаються в інклюзивних та спеціальних закладах освіти, а також потребою глибшого розуміння психологічних механізмів їх особистісного розвитку. Сучасна школа характеризується інтенсивною комунікативною взаємодією, інформаційною насиченістю та високими вимогами до соціально-емоційної компетентності учнів. Для школярів з порушенням слуху такі умови можуть виступати як ресурсом розвитку, так і чинником психоемоційного напруження.

Метою дослідження визначено теоретичне обґрунтування особливостей емоційно-вольової сфери школярів з порушенням слуху з урахуванням умов сучасного освітнього середовища.

У процесі теоретичного аналізу встановлено, що емоційно-вольова сфера школярів з порушенням слуху характеризується підвищеною емоційною реактивністю, варіативністю рівня тривожності та специфікою розвитку вольових якостей. Обмежений доступ до повноцінної мовної взаємодії може ускладнювати формування внутрішнього мовлення як механізму саморегуляції, що відображається на здатності контролювати емоційні стани та поведінкові реакції. У навчальних ситуаціях, які передбачають інтенсивну соціальну взаємодію та швидкий темп комунікації, підвищується ризик виникнення ситуативної тривожності та емоційного напруження. Результати дослідження можуть бути використані для розроблення програм розвитку емоційної компетентності та формування вольових якостей учнів з порушенням слуху в умовах сучасної школи.

Ключові слова: емоційно-вольова сфера, школярі з порушенням слуху, тривожність, емоційна реактивність, саморегуляція, інклюзивне освітнє середовище.

Troianovska Mariia. Features of the emotional and volitional sphere in schoolchildren with hearing impairments

The article provides a theoretical justification of the peculiarities of the emotional and volitional sphere of schoolchildren with hearing impairments in the modern educational environment. The relevance of the study is determined by the growing number of children with hearing impairments who study in inclusive and special educational institutions, as well as the need for a deeper understanding of the psychological mechanisms of their personal development. Modern schools are characterized by intensive communication, information saturation, and high demands on students' social and emotional competence. For schoolchildren with hearing impairments, such conditions can be both a resource for development and a factor of psycho-emotional stress.

The aim of the study is to provide a theoretical justification for the peculiarities of the emotional and volitional sphere of schoolchildren with hearing impairments, taking into account the conditions of the modern educational environment.

Theoretical analysis has established that the emotional and volitional sphere of schoolchildren with hearing impairments is characterized by increased emotional reactivity, variability in anxiety levels, and specific development of volitional qualities. Limited access to full-fledged speech interaction can complicate the formation of internal speech as a mechanism of self-regulation, which affects the ability to control emotional states and behavioral reactions. In educational situations that involve intensive social interaction and a fast pace of communication, the risk of situational anxiety and emotional tension increases. The results of the study can be used to develop programs for the development of emotional competence and the formation of volitional qualities in students with hearing impairments in the modern school environment.

Key words: emotional-volitional sphere, schoolchildren with hearing impairments, anxiety, emotional reactivity, self-regulation, inclusive educational environment.

Вступ. Емоційно-вольова сфера є одним із ключових компонентів особистісного розвитку дитини. Вона визначає здатність до саморегуляції, встановлення соціальних контактів, подолання труднощів і досягнення поставлених цілей. У школярів із порушенням слуху формування емоційно-вольових якостей відбувається в умовах сенсорної депривації та обмеженої вербальної комунікації, що зумовлює своєрідність їхнього психоемоційного розвитку [1; 2].

За даними World Health Organization [3], порушення слуху впливає не лише на мовленнєвий розвиток, а й на соціально-емоційне функціонування дитини. Обмежене

слухове сприймання ускладнює засвоєння соціальних норм, розуміння інтонаційних відтінків мовлення, розпізнавання емоцій співрозмовника та формування адекватних моделей поведінки. Водночас дослідження World Federation of the Deaf свідчать, що за умови використання жестової мови та створення доступного комунікативного середовища діти з порушенням слуху демонструють повноцінний емоційний розвиток і здатність до ефективної соціальної взаємодії.

Порушення емоційно-вольової сфери розглядається як один із проявів дизонтогенезу. Його особли-

вість полягає в тому, що такі порушення аналізуються з різних наукових позицій корекційної педагогіки, психопатології, загальної педагогіки та психології. Використання різного категоріального апарату зумовлює відмінності у трактуванні одних і тих самих явищ, що, з одного боку, розширює розуміння проблеми, а з іншого – ускладнює створення єдиної класифікації порушень емоційної сфери в межах сучасної дефектології [2].

Дитина з порушенням слуху розвивається в умовах, які суттєво відрізняються від середовища однолітків без порушень. Обмежений доступ до звукової інформації впливає на процес пізнання навколишнього світу та формування емоційного досвіду. Недоступність повноцінного сприймання усного мовлення, інтонаційної виразності та музики звужує спектр емоційних вражень. Відставання у мовленнєвому розвитку може спричинити труднощі в усвідомленні власних емоційних станів і розумінні почуттів інших людей, що позначається на формуванні міжособистісних стосунків. Пізніше ознайомлення з художніми та музичними творами також може збіднювати емоційний досвід, ускладнюючи розвиток емпатії та співпереживання [4; 5].

Вагомим чинником формування емоційно-вольової сфери є умови сімейного виховання. Особливе значення має наявність або відсутність порушення слуху в батьків. Дослідження В. Петшака [6; 7], засвідчують, що дошкільники з порушенням слуху, які виховуються в сім'ях батьків з порушенням слуху, за рівнем емоційних проявів не відрізняються від однолітків без порушень. Натомість у поведінці дітей із сімей без порушень частіше спостерігається обмеженість і менша різноманітність емоційних реакцій. У молодшому шкільному віці діти з порушенням слуху батьків зазвичай є більш товарицькими, проявляють допитливість і прагнення до лідерства в групі однолітків. Діти з порушенням слуху у чуючих батьків частіше виявляють сором'язливість, меншу соціальну активність і схильність до усамітнення.

Таким чином, особливості емоційно-вольової сфери школярів із порушенням слуху зумовлюються поєднанням біологічних і соціальних чинників. Вирішальну роль у гармонійному розвитку відіграє доступне комунікативне середовище, рання підтримка та сприятливі умови сімейного виховання.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та дослідити особливості емоційно-вольової сфери школярів з порушенням слуху в умовах сучасного освітнього середовища.

Матеріали та методи. Теоретичну основу дослідження становили праці вітчизняних і зарубіжних учених з психології особистості, спеціальної та інклюзивної педагогіки, сурдопсихології, соціальної психології та психодіагностики. До аналізу було залучено монографії, статті у фахових виданнях, матеріали міжнародних досліджень, а також нормативні документи, що регламентують організацію інклюзивного освітнього середовища.

Результати дослідження. Теоретичний аналіз наукових джерел показує, що порушення слуху впливає не

лише на комунікативну сферу, а й на формування емоційної саморегуляції та соціальної адаптації. Зокрема, у фундаментальній праці Marc Marschark [8], обґрунтовано, що обмеження доступу до повноцінної мовної взаємодії в ранньому віці може впливати на розвиток внутрішнього мовлення, яке відіграє важливу роль у формуванні механізмів самоконтролю та вольової регуляції. Це створює передумови для специфічних проявів емоційно-вольової сфери у шкільному віці.

Результати проведеного теоретичного аналізу підтверджують, що емоційно-вольова сфера школярів з порушенням слуху має специфічні особливості, що значною мірою визначаються як внутрішніми психолого-особистісними чинниками, так і зовнішніми умовами освітнього середовища [9; 10].

По-перше, літературний аналіз вказує на те, що дитина з порушенням слуху зазнає суттєвих змін у розвитку емоційної сфери порівняно з нормально чуючими однолітками. Це пов'язано з обмеженим доступом до повноцінних невербальних сигналів, мови, і як наслідок – з уповільненням становлення навичок розпізнавання та вираження емоцій. У глухих дітей більш імовірно труднощі у формуванні ефективних механізмів емоційної регуляції та самоконтролю в міжособистісній взаємодії.

По-друге, аналіз даних наукових джерел свідчить про те, що соціальна ситуація розвитку, в якій перебуває школа з порушенням слуху, відіграє визначальну роль у формуванні особистості та емоційно-вольової сфери. Обмежена комунікативна взаємодія з оточенням може сприяти виникненню почуття самотності, підвищеної тривожності та більшої залежності від невербальної підтримки у освітньому процесі.

По-третє, в сучасних дослідженнях розглядають не тільки емоційну, але і вольову сферу дітей з особливими освітніми потребами, що включає здатність до саморегуляції, мотивації та подолання труднощів. Саме вольова компонентна виступає критичним чинником адаптації школяра, що дозволяє йому долати бар'єри у навчанні та соціальній взаємодії.

В умовах інклюзивного освітнього середовища, де передбачено відкритий доступ до символічних засобів комунікації (жестова мова, візуалізації, педагогічні адаптації), спостерігаються позитивні зміни у емоційно-вольовій сфері дітей. Зокрема, розширення соціальної взаємодії та підтримки сприяє зниженню тривожності, зміцненню самоконтролю та посиленню мотивації до навчання порівняно з традиційними режимами навчання. Інклюзивна структура навчання стимулює розвиток емоційної чутливості, соціальної компетентності та вольових навичок саморегуляції [11; 12; 13].

Отже, результати дослідження теоретично обґрунтовують, що емоційно-вольова сфера школярів з порушенням слуху має специфічні риси:

Затримка у розвитку емоційних реакцій і регуляції, що обумовлена соціально-комунікативними бар'єрами.

Підвищена тривожність у навчальних та соціальних ситуаціях, пов'язана з труднощами розуміння невербальних сигналів і потребою в постійній адаптації.

Варіативність вольових процесів, у тому числі самоконтролю, мотивації та цілеспрямованості, що залежить від умов освітнього середовища, підтримки педагогів та доступності комунікативних ресурсів.

Позитивний вплив інклюзивних підходів на емоційно-вольову сферу, зокрема завдяки використанню жестової мови, адаптивних стратегій навчання та психолого-педагогічної підтримки.

Узагальнені результати підтверджують, що формування емоційно-вольової сфери у школярів з порушенням слуху має бути цілеспрямованою педагогічною та психологічною задачею в сучасному освітньому середовищі, яке повинно враховувати особливості сенсорного досвіду, соціальної адаптації та мотиваційно-вольових процесів цих учнів.

Таким чином, сучасне освітнє середовище може виступати як фактор ризику, так і ресурс розвитку емоційно-вольової сфери школярів з порушенням слуху. Отримані результати підтверджують необхідність впровадження системи психолого-педагогічного супроводу, розвитку емоційної компетентності та створення комунікативно доступного інклюзивного простору, що забезпечить гармонійний особистісний розвиток цієї категорії учнів [14].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що емоційно-вольова сфера школярів з порушенням слуху формується в умовах складної взаємодії біологічних, мовленнєвих і соціально-педагогічних чинників. Порушення слуху впливає не лише на сенсорну сферу, а й опосередковано змінює характер соціальної взаємодії, доступ до мовної інформації та механізми формування внутрішнього мовлення, що є основою саморегуляції та вольового контролю. У працях Marc Marschark доведено, що обмеження ранньої мовної взаємодії може

впливати на когнітивно-емоційні процеси, зокрема на розвиток рефлексії та усвідомленої регуляції поведінки.

Аналіз концепцій емоційної реактивності та нейротизму Hans Eysenck дозволяє стверджувати, що для частини школярів з порушенням слуху характерна підвищена чутливість до стресогенних чинників освітнього середовища. Теорія ситуативної та особистісної тривожності Charles Spielberger пояснює виявлену тенденцію до зростання ситуативної тривожності в умовах інтенсивної комунікативної взаємодії, оцінювання та соціальної конкуренції. Дослідження Neil S. Glickman також підкреслюють, що недостатня комунікативна доступність і культурна невідповідність освітнього простору можуть спричинити емоційне напруження та вторинні психологічні труднощі.

Сучасне освітнє середовище, яке характеризується динамічністю, інтерактивністю та зростанням соціальних вимог, може виступати як фактором ризику, так і ресурсом розвитку емоційно-вольової сфери. За умов впровадження двомовного підходу, використання візуальних стратегій навчання, формування інклюзивної культури та системної психолого-педагогічної підтримки спостерігається підвищення рівня емоційної регуляції, зниження тривожності та зміцнення вольових якостей.

Отже, теоретичний аналіз підтверджує, що емоційно-вольова сфера школярів з порушенням слуху має специфічні характеристики, які потребують урахування під час організації освітнього процесу. Ефективна педагогічна стратегія повинна бути спрямована на створення комунікативно доступного, психологічно безпечного та підтримувального освітнього середовища, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та соціальну інтеграцію учнів з порушенням слуху.

Література:

1. Литвинова В. В. Особливості емоційного розвитку молодших школярів із порушеннями слуху в умовах інклюзивного навчання. *Науковий вісник Хортицької національної академії*. 2021. № 4. С. 112–121.
2. Федоренко С. В. Формування емоційно-вольової сфери у підлітків із порушеннями слуху засобами арт-терапії. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2019. № 13. С. 284–295.
3. World Health Organization. *World report on hearing*. Geneva : World Health Organization, 2021. 272 p. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240020481>.
4. Засенко В. В., Прохоренко Л. І. Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2022. № 1 (50). С. 64–68.
5. Кульбіда С. В. Навчання дітей із порушеннями слуху в умовах Нової української школи. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2020. № 2. С. 15–22.
6. Pietrzak W. Izuczenie emocjonalnych przejawienij u głuchich i słyszących doszkolników. *Defektologia*. 1989. № 6.
7. Pietrzak W. Ekspresja emocjonalna dzieci głuchych w wieku przedszkolnym. *Rocznik Pedagogiki Specjalnej*. 1992. T. 3.
8. Marschark M. Interactions of language and cognition in deaf learners: From research to practice. *International Journal of Audiology*. 2003. Vol. 42, Suppl. 1. P. S41–S48.
9. Paul P. V. *Language and deafness*. 4th ed. Sudbury : Jones & Bartlett Learning, 2009.
10. Ruziyeva N. Z. The impact of inclusive education on the social and emotional development of children. *International Journal on Integrated Education*. 2025. Vol. 9, № 1. P. 102–106.
11. Трояновська М. Рухова діяльність як чинник соціалізації учнів з порушенням слуху в умовах інклюзивної освіти. *Фізична активність, здоров'я і спорт*. 2025. № 2. С. 164–168. DOI: <https://doi.org/10.32782/2221-1217-2025-2-21>.
12. Трояновська М. Особливості психічного розвитку учнів з порушенням слуху та їхній вплив на стан рухової активності. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2025. № 2. С. 138–141. DOI: <https://doi.org/10.32782/olimpstu/2025.2.24>.
13. Трояновська М., Лазаренко М. Особливості роботи з учнями з порушеннями слуху на уроці фізичної культури. *Науковий часопис Українського державного університету імені М. Драгоманова*. Серія 15: Науково-педаго-

гічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2025. № 3К (188). С. 316–320. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03к\(188\).75](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03к(188).75).

14. Бондар К. М., Шестопалова О. Теорія і практика інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник / упоряд. К. М. Бондар. 2-ге вид., доп. Кривий Ріг : ФОП Чернявський, 2019. 170 с.

References:

1. Lytvynova, V. V. (2021). Osoblyvosti emotsiinoho rozvytku molodshykh shkoliariv iz porushenniamy slukhu v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Features of emotional development of primary school students with hearing impairments in inclusive education]. *Naukovyi visnyk Khortytskoi natsionalnoi akademii*, no. 4, pp. 112–121. [in Ukrainian]
2. Fedorenko, S. V. (2019). Formuvannia emotsiino-volovoi sfery u pidlitkiv iz porushenniamy slukhu zasobamy art-terapii [Formation of the emotional-volitional sphere in adolescents with hearing impairments by means of art therapy]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity*, no. 13, pp. 284–295. [in Ukrainian]
3. World Health Organization. (2021). *World report on hearing*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240020481> [in English]
4. Zasenko, V. V. & Prokhorenko, L. I. (2022). Psykholohichniy suprovid ditei z osoblyvymy osvitynymi potrebamy v umovakh voiennoho stanu [Psychological support for children with special educational needs under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Sotsialna robota*, no. 1(50), pp. 64–68. [in Ukrainian]
5. Kulbida, S. V. (2020). Navchannia ditei iz porushenniamy slukhu v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Teaching children with hearing impairments in the conditions of the New Ukrainian School]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, no. 2, pp. 15–22. [in Ukrainian]
6. Pietrzak, W. (1989). Izuczenie emocjonalnych projawlenij u głuchich i słyszaszczich doszkolników [Study of emotional manifestations in deaf and hearing preschoolers]. *Defektologia*, (6). [in Poland]
7. Pietrzak, W. (1992). Ekspresja emocjonalna dzieci głuchych w wieku przedszkolnym [Emotional expression of deaf children of preschool age]. *Rocznik Pedagogiki Specjalnej*, 3. [in Poland]
8. Marschark, M. (2003). Interactions of language and cognition in deaf learners: From research to practice. *International Journal of Audiology*, 42(Suppl 1), S41–S48. [in English]
9. Paul, P. V. (2009). *Language and deafness* (4th ed.). Jones & Bartlett Learning. [in English]
10. Ruziyeva, N. Z. (2025). The impact of inclusive education on the social and emotional development of children. *International Journal on Integrated Education*, 9(1), 102–106. [in English]
11. Troianovska, M. (2025). Rukhova diialnist yak chynnyk sotsializatsii uchniv z porushenniam slukhu v umovakh inkliuzyvnoi osvity [Motor activity as a factor in the socialization of students with hearing impairments in inclusive education]. *Fizychna aktyvnist, zdorovia i sport*, no. 2, pp. 164–168. <https://doi.org/10.32782/2221-1217-2025-2-21> [in Ukrainian]
12. Troianovska, M. (2025). Osoblyvosti psykhičnoho rozvytku uchniv z porushenniam slukhu ta yikhniy vplyv na stan rukhovoї aktyvnosti [Features of mental development of students with hearing impairments and their impact on the state of motor activity]. *Olimpiyskyi ta paralimpiyskyi sport*, no. 2, pp. 138–141. <https://doi.org/10.32782/olimpstu/2025.2.24> [in Ukrainian]
13. Troianovska, M. & Lazarenko, M. (2025). Osoblyvosti roboty z uchniamy z porushenniam slukhu na urotsi fizychnoi kultury [Features of working with students with hearing impairments in physical education lessons]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni M. Drahomanova. Seriya 15*, no. 3К(188), pp. 316–320. [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03к\(188\).75](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03к(188).75) [in Ukrainian]
14. Bondar, K. M. & Shestopalova, O. (2019). *Teoriia i praktyka inkliuzyvnoi osvity* [Theory and practice of inclusive education]. Kryvyi Rih: FOP Cherniavskiy. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.05.2026